

SOĞUK SAVAŞ SONRASI HAZAR'IN STATÜSÜ VE SINIRLANDIRMA SORUNU: KIYIDAŞ DEVLETLER'İN YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN ANALİZİ

Aidarbek AMİRBEK*

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine girdiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekânı niteliğini almıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Hazar bölgesi enerji kaynakları dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bu bölgede bağımsızlığına kavuşan üç yeni cumhuriyetle (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) beraber Hazar havzası iki yönlü ilişkilerden çok yönlü bir ilişkiler havzasına çevrilmiştir. Hazar'ın kıyısındaki yeni bağımsız aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konumları sebebiyle herhangi bir uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devletidirler. Karasal nitelikleri sebebiyle ortaya çıkan uluslararası taşıma ve koridor sorunları, bu ülkelerin gündeminde petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler Hazar'ın statüsü sorununu "milli güvenlik" sorunlarının önemli bir parçası olarak algılamaktadırlar. Bu durum ise Hazar'ın statüsünü daha da önemli kılmaktadır. Bu araştırmada Hazar'ın statüsüne ilişkin kıyıdaş devletlerin tezleri ve Hazar'ın deniz veya göl olarak hukuksal statüsünün belirlenmesinde olasılıklar analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hazar denizi, Göl, 1982 BMDHS, Türkmençay anlaşması, Kıyıdaş devletler.

ABSTRACT

The disintegration of the Soviet Union has revealed new areas of struggle together with new countries on the world. After the collapse of the Soviet Union, the Caspian region has become a new regional and international geopolitical struggle for influence. This region is rich in hydrocarbon resources and attracts the attention of major influential actors in world politics. Together with the collapse of the Soviet Union, the Caspian region has become the world's third largest hydrocarbon reserves. Also the new republics (Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan) which have gained its independence gave impetus to the development of multilateral diplomacy in the Caspian

---

* Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, aidarbek.amirbek@iktu.kz

region. The newly independent Caspian states began to consider the Caspian region through its national interests and security. However, this perception of the region confronts the interests of the Caspian States in terms of the status of the Caspian sea and oil pipelines. The status of the Caspian sea makes it even more important. In this article, we analyzed the status of the Caspian sea and the main theses of coastal states on the status of the Caspian sea in the framework of international law.

Keywords: The Caspian sea, Lake, 1982 UNCLOS, Turkmenchay treaty, Coastal states.

1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünen Hazar, SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya Federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen yeni bir coğrafi statü almıştır. Hazar, coğrafya kitaplarında ve çeşitli ansiklopedilerde "dünyanın en büyük (tuzlu su) gölü" olarak tanımlansa da, tarih boyunca hep bir "deniz" olarak algılanmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir (Butayev, 1998: 4).

Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın birleştiği bölgede, 47.07 - 36.33 kuzey paralelleri, 45.43 - 54.20 doğu meridyenleri arasında yerleşen Hazar Havzası'nın toplam sahası 376 bin km.² ve su hacmi ise 76,700 km.³'tür. Kuzeyden güneye 1.200 km. uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. Hazar'da ortalama derinlik 184 metredir. Suyun en derin noktası Azerbaycan'a ait Lenkeran bölgesinde 1.200 m. ve en sığ noktası ise kuzeyde Volga (İdil) Nehri'nin döküldüğü alanda 5 m. civarındadır. Hazar'ın en geniş yeri 554 km. ve en dar yeri ise 200 km.'dir. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7.010 km'dir. Kazakistan'ın 2.340 km, Rusya Federasyonu'nun 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km, Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km uzunluğunda Hazar'a kıyısı bulunmaktadır.

Hazar, içerisinde Avrupa'nın en büyük ırmağı olan Volga Nehri'nin de bulunduğu 130'dan fazla, çeşitli ölçeklerdeki akarsular tarafından beslenmektedir. Volga, Hazar'a dökülen nehir sularının yüzde 82'sini karşılamaktadır. Geniş bir deltayla Hazar'a dökülen Volga'nın akıttığı büyük miktardaki su, ırmakla denizin birleştiği bölgede deniz suyunu içilebilecek kadar tatlandırmaktadır. Don ve Volga nehirleri arasındaki bağlantı kanalı ile Hazar Karadeniz'e bağlanmaktadır. Hazar Denizi derinliğine ve su sirkülasyonuna göre üç kısma ayrılarak incelenir. Kuzey kısmı toplam yüzey alanının yüzde 28'ini kaplar ve bu alanda ortalama su derinliği 6,2 m'dir. Bu kesimde su sirkülasyonu saat yönündedir. Orta kısmı yüzde 36'lık bir alanı kaplar ve ortalama 176 m su derinliğine sahiptir. Güney kısmı ise diğer yüzde 36'lık alanı kaplar ve ortalama 325 m, maksimum 1000 m su derinliğine sahiptir. Bu alanda ve orta alanda su sirkülasyonu saat yönünün tersidir.

Hazar petrol ve doğalgaz kaynakları açısından dünyadaki en zengin bölgelerden biridir. Hazar'ın statüsünün şu ana kadar belirlenememesinin ve kıyıdaş devletler arasında bu soruna ilişkin gerginliğin nedeni ise bölge-

nin dünyanın en zengin petrol yataklarına sahip olmasıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre, Hazar'da henüz keşfedilmemiş en az 163 milyar varil petrol var. Beklentiler bu rakamın 200 milyar varile ulaşması yönünde. Hazar Havzası'ndaki petrol, Irak'taki belirlenmiş petrol rezervinden 100 milyar varil daha fazla. Dünyanın bilinen en büyük petrol yatağına sahip Suudi Arabistan'ın 261 milyar varillik petrol rezervinin üçte ikisi civarında. Bugünkü piyasa değeri ise 4 trilyon dolar (Pala vd., 2005: 21).

Hazar, 1991 yılına kadar tartışmasız olarak Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında kullanılmıştır. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından onun halefleri arasında yer alan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız siyasi birimler olarak ortaya çıkması ile birlikte Hazar bölgesinin siyasi coğrafyası da değişmiş, İran ve SSCB'nin diğer bir halefi olan Rusya ile birlikte Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı ikiden beşe yükselmiştir. Bu durum Hazar'ın hukuki statüsü sorununu gündeme getirmiştir. Hazar'ın statüsü sorunu hukuki olmakla birlikte ekonomik ve siyasi unsurları da içermektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar havzasındaki zengin petrol ve doğalgaz yataklarını egemen devletler olarak işletme olanağını elde ettikten sonra, bu kaynakların işletilmesi için Batılı şirketlerle bir dizi antlaşmalar imzalamışlardır. Böylece Hazar bölgesi, Batı'nın da ilgi duyduğu bir alan haline gelmiştir. Ne var ki bu durum, Hazar'a kıyısı olan diğer iki devleti, yani Rusya ve İran'ı tedirgin etmektedir. Özellikle bölgede var olan nüfuzunu korumaya çalışan Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu da bu amacını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu sürekli gündemde tutarak, hem Hazar'ın ekonomik potansiyelinden daha fazla yararlanmayı, hem de bölgedeki etkinliğini korumayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan Hazar'ın statüsü sorununun, bölgede jeopolitik nüfuz için devam eden rekabetin bir yansıması olarak ortaya çıktığını ve bu rekabetin daha uzun süre devam edeceğini söylemek yanlış olmaz. Kısaca Hazar bölgesi hukuki sıkıntıdan çok, dünya çapında zenginliğinin sıkıntısını yaşamaktadır.

Bu durum Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde uluslararası hukukun yanında siyasi ve ekonomik unsurları da devreye sokmuştur. Bu yüzden her kıyıdaş devlet kendi hukuksal tezini oluştururken diğer kıyıdaş devletlerin yanında üçüncü devletlerin de desteğini almaya çalışmaktadır. Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir. Hazar deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir. Hazar göl olarak kabul edilirse, bu durumda ulusal sınırların belirlenmesinde iki yöntem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi, ikincisi ise ortak kullanımdır. Statü sorununu çözüme kavuşturmada öncelikle Hazar'a ilişkin yapılmış antlaşmalar, ikinci olarak da bölgesel yapılagelmiş (teamül) kurallarını gözönünde bulundurmaktır zaruridir.

1991 Yılına Kadar Hazar'ı Sınırlandırmanın Tarihsel Boyutu

Çarlık Rusya'nın Hazar çevresini işkâl etmesinden Sovyetler dağılana kadar Hazar'ın dibi ve üstü Ruslar tarafından hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan adeta sömürülmüştür. Fakat Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla birlikte Rusya ve bu zamana kadar Ruslar karşısında pasif kalan İran bu yeni cumhuriyetler için ekonomik bağımsızlık anlamına gelen Hazar'ın kaynaklarından istifade etmelerini engellemek için Hazar'ın statü problemini ortaya çıkarmışlardır. Bu statü problemi nedir, neden şimdi ortaya çıktı sorularına cevap bulabilmek için Çarlık-Sovyet Rusya ve İran arasındaki Hazar'ın statüsü ile ilgili anlaşmalar ve bu dönemdeki uygulamalara dikkat etmek gerekmektedir.

Çarlık Rusya'sına "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu gaye ile 1723'te Bakü'yü işgal ettiren Çar Petro'nun Kafkasya bölgesini işgali ile Türkistan ve Kafkasya, Batılı bir gücün etkisi altına girerek bu bölge ilk defa uluslararası alana taşınmıştı. Bu bağlamda Hazar Denizi (Sazanova, 1992: 314), 16 Şubat 1828 "Türkmençay antlaşması" ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti) arasında bölündü ve bu bölünmeyle Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilk defa bir antlaşma metninde yer verildi. İran ile Çarlık Rusya'nın Hazar'da sınırlarının çizildiği "Türkmençay antlaşması" ile İran'a Hazar'da donanma bulundurma yasağı getirildi ve Hazar Denizi, Çarlık Rusya dışındaki ülkelerin deniz gücüne kapatıldı. Çarlık Rusya "Türkmençay antlaşmasına" göre 1828'den itibaren Hazar Denizi üzerinde mutlak hâkimiyetini sürdürmekteydi. Yani 10 Şubat 1828 "Türkmençay antlaşmasının" 4. maddesi Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, antlaşmanın 8. maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da savaş gemisi bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Böylece Hazar, kara sınırının tespitinde ölçü olarak alınmıştır.

Diğer taraftan "Türkmençay antlaşması" 1826-1828 yıllarında Rusya ve İran arasında yapılan savaşı da noktalyordu. Antlaşma 16 maddeden oluşarak, ilk maddesi Çarlık Rusya ve İran arasındaki barış konularını içermiştir, ikinci maddesi 12 Ekim 1813 yılında imzalanan "Gülistan antlaşmasının" geçersizliği vurgulanmıştır, üçüncü maddesi Erevan Hanlığı ile Nahçıvan Hanlığı'nın Rusya'ya verildiğini belirtmiştir ve dördüncü madde ise Aras Nehri'nin bu iki devlet arasındaki sınırı oluşturması kararına bağlanmıştır (Sazanova, 1992: 320). Ayrıca "Türkmençay antlaşması" ile Rusya Kafkas ve Orta Doğu bölgelerinde etkisini genişleterek, Doğu Ermenistan'ı kendi topraklarına ilhak etmiştir. "Türkmençay antlaşması" İran'ın imzaladığı en kötü hezimetleri içeren bir antlaşma olarak kabul edilmektedir.

1920'lere kadar Çarlık Rusya'sı egemenliğinde olan Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921'de "Moskova dostluk ve işbirliği antlaşması" imzalanarak daha önceki imzalanan tüm antlaşmalar iptal edildi ve her iki ülkeye seyrüsefer (navigation) serbestisi getirildi. Yani anlaşmanın 14. maddesi uyarınca İran'ın Hazar'da donanma bulundurmasını engelleyen "Türkmençay antlaşması" iptal edilmiştir. Bu yeni antlaş-

mayla İran Hazar'da kendi bayrağı altında seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu antlaşmadan sonra kurulan SSCB 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir antlaşma daha imzalamış ve Hazar Denizi resmen "Sovyet-İran denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar Denizi'nin bu bölünmüşlüğü böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır.

27 Ağustos 1935'de Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanmış "Ticaret, gemicilik ve meskûnlaşma hakkında antlaşmanın" 14. ve 15. maddelerinde Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüştür. Ancak resmi sınır tayin edilmemiştir. Antlaşmaya dair nota teatisinde Hazar bir "Sovyet-İran denizi" olarak zikredilmiştir.

25 Mart 1940'ta imzalanan "Ticaret ve seyrüsefer antlaşması" ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1940 Antlaşması, genel olarak 1935 antlaşmasını tekrar etmenin yanı sıra kıyıdaş ülkelere (İran ve SSCB), off-shore sularda, 10 deniz millik bir alanda (karasularında) serbest balıkçılık yapma hakkı tanımıştır. Ayrıca 1935 ve 1940 anlaşmalarında Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran denizi" (enclosed sea) olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (joint sovereignty) olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir (Gökçe, 2008: 177-208). SSCB ve İran'ın, Hazar'ı "sadece iki ülkeye ait bir su parçası" olarak tanımlamalarındaki esas amaç Hazar'ı dış müdahalelere kapamak olmuştur.

Hazar Denizi'ne ilişkin SSCB ve İran arasında birçok antlaşmanın bulunmasına rağmen bu antlaşmaların hiçbirinde Denizin statüsü tam olarak belirlenmediği gibi iki ülke sınırlarına da bir netlik getirilmemiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde karışıklıklara sebep olmaktaydı. Bu sebeple 1935'de Stalin, gizli bir emir vererek İçişleri Komiseri Henri Yagod'dan SSCB-İran sınırını belirlemesini istedi. Yagod, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, SSCB'nin güneyde İran sınırındaki en uç noktaları olan Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kuli (Türkmenistan) arasında bir hat çekerek İran ile sınırları oluşturuldu. Bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasan Kuli bölgesinin kuzeyinde kalan Hazar'ın yüzde 88'lik kısmı, SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edildi. İran ise güneyde kalan yüzde 12 ile yetinmek durumunda kaldı (Butayev, 1998: 8-10). Tamamıyla bir "Sovyet denizi" görüntüsünde olan Hazar'da Astara-Hasan Kuli hattı Sovyet askerleri tarafından SSCB'nin sınırları olarak korunmuştur.

Şüphesiz ki, bu karar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı bir kararıydı ve İran'a danışılmadan alınmıştı. İran ise ne Stalin döneminde ne de daha sonra, SSCB karşısında hiçbir zaman bu sınırlara itiraz etme cesaretini kendinde bulamamıştır. Ancak SSCB'nin dağılması ile kuzeyde ortaya çıkan yeni ve nispeten zayıf bağımsız devletler karşısında İran, Hazar'daki sınır sorununu yeniden gündeme getirdi. Sovyetler Birliği, Hazar'da çizdiği bu sınırın ardından, 1949 yılından itibaren 10 millik sınırının ötesindeki kendi ulusal

sektörü içerisinde İran'a danışma ihtiyacı bile hissetmeden petrol arama faaliyetlerine başladı. Bu çalışmalar 1949'da neticesini verdi ve SSCB, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe "Neft taşları" olarak bilinen büyük petrol yataklarını işleme açtı. İran ise buna cevap olarak 1950'de kendi sahillerinde (Enzeli) petrol arama faaliyetlerine başladı. Ancak İran hiçbir zaman Hazar'ın kendisine ayrılan sektöründe, ekonomik anlamda önemli bir çalışmada bulunmadı.

Hazar'daki uygulamayı en iyi anlatan düzenleme ise 1970'de SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz) Hazar'ın Sovyetler Birliği yönetiminde olan bölümünü iktisadi sektörlerle bölmüştür. En önemlisi de İran dâhil hiçbir ülke buna itiraz etmemiş, bu karar bir anlamda 1970-1990 arası dönemde Hazar'ın hukuki statüsünü yansıtmıştır (Şaymergenov, 2006: 9-10).

Ancak zaman içerisinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya dâhil dört yeni kıyıdaş cumhuriyet ortaya çıktı. Bu ülkeler, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak gördüler. 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almatı Deklerasyonu'nu" imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan As-tara-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'te yapılan iç bölümlenmeyi yavaş-yavaş kendi "ulusal sektörleri" olarak tanımaya başlamaları idi.

Aslında Gorbacov'un 1985'de iktidara gelmesi ve dışa açılma politikaları uygulamasıyla Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynakları daha Sovyetler Birliği dağılmadan Batılı sermayenin ilgisini çekmeye başladı. İlk olarak 1989'da Kazakistan SSCB Devlet Başkanı'nın, SSCB Neftgazprom'un başkanı Viktor Çernomirdin'i ikna etmesi neticesinde "Chevron" şirketiyle "Tengiz" yataklarının kullanımı konusunda görüşmeler başlatıldı. Bu görüşmeler o tarihe kadar bir Sovyet-İran denizi sayılan Hazar'a ilk yabancı sermaye çekme girişimleriydi (Jonathan, 2010: 156-179). Diğer yandan 18 Ocak 1991 tarihinde Azerbaycan SSCB Bakanlar Kurulu (Başbakanlık) ve SSCB Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ortak bir karar alarak Azerbaycan'ı kendi sektöründe çıkarılan petrolün sahibi olarak tanıdı. Günümüzde "Çernomirdin hattı" olarak bilinen bu antlaşmayla Azerbaycan aynı zamanda Türkmenistan SSCB ile sınırlarını belirlemiş oldu. Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ve yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler, hem kazandıkları bu bağımsızlıklarını korumak, hem de gerekli reformları yapabilmek için ellerindeki önemli araçlardan birisi olan petrol ve doğal gaz yataklarını Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara girişerek, Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynaklarını paylaşmak için havzayı kıyıdaş devletlere bölme konusunda kendi tezlerini ortaya atmışlardır. Bu tezlerin hepsi her ülkenin kendi çıkarlarına göre belirlenmiştir.

Kısacası Sovyetler Birliği dağılana kadar yukarıda belirtmiş olduğumuz antlaşmalar Sovyetler Birliği ve İran'ın Hazar'ı nasıl kullanacağı konusunda bazı düzenlemeler getirmiştir ama antlaşmalar Hazar'ın statüsünün ne olduğu, sınırların nasıl olduğu konusunda hiçbir hüküm içermemektedir. Bu da Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ciddi problemlere neden olmuş ve halende bu problemler aşılmış değildir.

Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ı Sınırlandırma Girişimleri

Hazar'ın statüsü ile ilgili üç temel görüş vardır. Bunlardan ilki Hazar'ın deniz olduğu, ikincisi göl olduğu, üçüncüsü ise özel su kütlesi olduğu yönündedir.

Hazar denizdir diyenler, Hazar'ı bir deniz, yarı deniz, kapalı deniz, iç deniz gibi çeşitli kavramlar üzerinden tartışmaktadırlar. İlk önce Hazar bir deniz olarak sayılırsa 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin (BMDHS) Hazar'a uygulanması gerekmektedir. Buna göre Hazar'a kıyısı olan ülkelerin 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölgeleri, 200 ile 350 mil arasında kıta sahanlığı, 200 millik münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır. Eğer bu kadar geniş alan yoksa eşit uzaklık prensibine göre karşı kıyı ülkeler Hazarda sınırlarını belirleyeceklerdir. Eğer Hazar deniz sayılacaksa o zaman uluslararası bir nitelik kazanacak ve Hazar'da kıyısı olmayan ülkelerin gemileri de Hazarda rahatlıkla yüzebilecek, Hazar'ı deniz-okyanusla bağlayan geçiş nehirleri ve kanallarda uluslararası ulaşımına açık hale gelecektir (Malışeva, 2002: 25-29).

Hazar'ın okyanusla direk çıkışı olmadığı için Hazar'a kapalı deniz diyenler vardır. Bu kavram 1982 BMDHS'nin IX. bölümünün 122. Maddesinde tarif edilmiştir. Bu maddeye göre kapalı ve yarı kapalı deniz şöyle tanımlanmıştır: "İki veya daha fazla devlet tarafından çevrilmiş ve diğer bir deniz ya da okyanusa dar bir geçiş ile bağlanan, iki yada daha fazla kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan körfez havzası yada deniz" (BMDHS-1982, <http://did.cevreorman.gov.tr/did/Files/UNCLOS.pdf>). Bu tanıma göre Hazar kapalı, yarı kapalı olarak kabul edilirse kıyı ülkelerin karasuları, kıta sahanlıkları ve münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır.

Hazar için sıkça dile getirilen bir başka kavramda Hazar'ın iç deniz olduğu yönündedir. Bu kavramın çıkış noktası 1935-1940 İran-Sovyetler Birliği antlaşmasında Hazar için "İran-Sovyet denizi" ve "İç deniz" denilmiş olmasıdır. Bu antlaşmaya göre Hazar'ı çevreleyen ülkelerin 10 millik karasuları olması ve geri kalan alanların ise bu ülkeler arasında ortak kullanılması kabul edilmiştir. Bu sonuncuyu genellikle İran ve Rusya savunmakta, Türkmenistan'da bazen bu görüşe destek vermektedir. Hazar'ı deniz olarak gören ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını savunan ülkeler ise daha çok Azerbaycan ve Kazakistan olmuştur (Butayev, 1998: 13-15).

İkinci görüş, Hazar'ın bir göl olduğu yönündedir. Bu konuda da iki farklı tartışma mevcuttur. Bunlardan ilki İran'ın ve onun tarafında olan Rusya ve

bazen de Türkmenistan'ın savunduğu görüştür. Buna göre Hazar'ın okyanusa çıkışı yoktur dolayısıyla göldür ve Hazar çevre ülkeler tarafından ortak kullanılmalıdır. Buna karşı görüşte Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu ve göllerle ilgili Uluslararası Hukukta bir düzenleme olmadığı için uluslararası teamüllere göre Hazar'ın sektörlere göre bölünmesi gerektiği yönündedir (Terzioğlu, 2008: 28-33).

Üçüncü görüş ise Hazar'ın kendine özgü bir yapısı olduğu onun içinde özel bir statü uygulanması gerektiği yönündedir. Bu görüşü savunan ülke genellikle Rusya'dır. Rusya kendi çıkarlarını gözeterek çeşitli öneriler ileri sürerek Hazar'ın özel statüye sahip olmasını istemektedir. Hazar'ı okyanusa çıkışını sağlayan Volga ve Don nehirlerinin uluslararası ulaşımına açılmaması, Hazar'da enerji ve biyolojik varlıkların Rusya tarafından kontrol edilmesi, Hazar'da güvenliğin kendi kontrolünde olması ve en önemlisi de Hazar havzasının ekonomisini kontrol edebilmesi dikkat ettiği noktalardır (http://www.turkey.mid.ru/sng_05_t.html).

Hazar'ın Statüsü Tartışmalarında Kıyıdaş Devletlerin Tezleri

Azerbaycan'ın Tezi: Hazar'ın statü probleminin en çok etkilediği ülke Azerbaycan'dır diyebiliriz. Çünkü Sovyetler Birliği öncesinde bu bölgede yabancı şirketler petrol çıkartıyorlardı ve Sovyetler Birliği dağılır dağılmaz ilk geldikleri, hatta Sovyetler Birliği dağılmadan Mikhail Garboçov'un "Glasnost ve Perestroyka" politikasını açıklamasından sonra o dönemki Azerbaycan devlet başkanı Müttalibov'un Sovyet yönetiminden izin almasıyla birlikte yabancı şirketlerin ilk geldiği ülke Azerbaycan'dır (Şir, 2008: 120-130). Azerbaycan ekonomisi için can damarı olarak gördüğü petrolü çıkartıp pazarlayabilmek için hızlı bir şekilde uluslar arası şirketlerle antlaşmalar yapmaya başladı. Fakat Azerbaycan'ı batı'ya kaptırdığı endişesine kapılan Rusya Federasyonu kısa zamanda Hazar'ın statü problemini gündeme getirerek Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle yapmış olduğu antlaşmaları baltalamaya çalışmıştır.

Azerbaycan devleti ilk günden itibaren Rusya'nın yapmış olduğu teklifleri kabul etmemiş, buna karşı kendi çıkarlarını da gözeterek karşı tekliflerde bulunmuştur. Azerbaycan bu konuyla ilgili iki farklı teklifte bulunmuştur. Bunlardan biri "**açık deniz**", diğeri ise "**sınır gölü**" teklifidir.

Azerbaycan Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat (median line) esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır (Mamedov, 2007: 10-15). Azerbaycan Hazar'ın milli sektörlerle bölünmesi gerektiği tezini dünyadaki benzer örneklere dayandırarak savunmaktadır. Örnek verecek olursak Victoria gölü (Kenya, Tanzanya ve Uganda arasında), Malavi gölü (Malavi, Mozambik arasında), Büyük Kuzey Amerika gölü (Kanada, ABD arasında), Titikaka gölü (Bolivya ve Peru

arasında) ve Cenevre gölü (Fransa ve İsviçre arasında) milli sektörlere göre bölünmüş göllerdir.

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda Hazar'a 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölge, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Çolakoğlu, 1998: 109).

Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, 6 Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın imzaladıkları ve Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Bu bağlamda Azerbaycan deniz tabanını bölmeye yönelik önemli adımlar atmıştır, Kasım 2001'de Rusya'yla, Eylül 2002'de ise Kazakistan'la bu kapsamda antlaşmalar imzalamıştır (Erol, 2013: 17-32). Bu antlaşmalar sadece Hazar'ın dibinin mülkiyetini paylaşımını içermektedir. Ancak Bakü, bu paylaşımı yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütlelerinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü tekrarladı (Fuller, http://www.parstimes.com/news/archive/2005/rfe/caspian_future.html).

Rusya'nın Tezi: Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik, siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü en etkili olabilecek devlet Rusya Federasyonu'dur. Ancak Rusya bugüne kadar üç temel politika değişikliği yapmıştır. Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünün 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan antlaşmalarla belirlenmiş olduğunu ve söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların ortak kullanıma açık olduğunu ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin bu sulardan eşit haklarla yararlanabileceğini ileri sürmektedir. Rusya'nın birinci tutumu "*10 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlelerini ve deniz tabanının ortak kullanılacağı*" şeklindedir (Guşer, <http://farsiiran.narod.ru/analitics/rusmassmedia/caspiyprobl.htm>). Bu çerçevede Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak tanımakta, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin Hazar'a uygulanamayacağını belirtmektedir. Rusya özellikle bu tezini Ağustos 1993'ten sonra kesin bir şekilde dile getirmeye başlamıştır. Rusya'nın ikinci konumu 12 Kasım 1996'dan itibaren "*40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım*" şeklindedir (Levinson, www.whitecase.ru/articles/neftegaz.pdf).

Böylece Rusya Hazar'ın bölünmesini kabul yönünde bir adım daha atmıştır. Rusya Şubat 1998'den sonra üçüncü bir tutum benimsemiştir. 9-

10 Şubat 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etmişlerdir. Buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölmüşler, su kültesini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Ayrıca taraflar Hazar'ın Rusya-Kazakistan kısmının silahsızlandırılmasını ve çevre, ulaşım gibi konularda işbirliği yapmayı taahhüt etmişlerdir. Mevcut bilgilerden antlaşma ile deniz tabanı ve toprak altı madenlerin araştırılması, işletilmesi, çevre koruması ile seyrüsefer konularının tarafların saptayacağı ortak bir rejime tabi tutulmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu metin Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev'in onayı ile Nisan 1998'de iki ülke arasında bir anlaşma taslağı haline getirildi. Bu anlaşma 6 Temmuz 1998 tarihinde Yeltsin ve Nazarbayev tarafından Moskova'da imzalandı. Böylece Rusya'nın "deniz dibi bölünebilir ama su kültesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediği görülmektedir.

Rusya'nın üçüncü tutumuyla Hazar için "ortak su kültesi" tanımından "*sınır gölü*" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Rusya Kazakistan ile yapılan sözleşmenin Hazar'da yeni bir statü oluşturacağını kabul etmese de durum pek değişmemektedir. Ancak her şeye rağmen Rusya Hazar'ın tam paylaşılmasını kabul etmiş değildir. Ayrıca Hazar'a deniz hukukunun uygulanmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışın temelinde siyasi ve ekonomik gerekçelerin yanında hukuksal bazı saikler de vardır. Rusya, Baltık Denizi ve Karadeniz'le bağlantıyı sağlayan Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları yüzünden de Hazar'ın iç deniz statüsünde değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Rusya bu kanallardaki geçiş rejimini kendi ulusal mevzuatıyla düzenlemektedir. Hazar için 1982 BMDHS'nin Kısım 10'daki "iç deniz" tanımı uygulanırsa bu kanallar uluslararası su yolu haline gelecektir (Pala, 2001-2002: 235). Böylece Hazar'a kıyıdaş devletlerin bu su kanallarından transit geçiş hakkı doğacaktır. Rusya, Hazar'ı Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e bağlayan su kanallarının yapay su kanalı olması dolayısıyla, bu kanallar ve nehirlerin uluslararası hukukun konusu olmadıklarını iddia etmektedir. Ayrıca Hazar hukuksal açıdan kapalı deniz olarak değerlendirilse bile, karasularından zararsız geçiş ve münhasır ekonomik bölgeden serbest geçiş haklarından sadece kıyıdaş devletler yararlanabilecektir.

Rusya'nın Hazar'ın sektöre bölünmesini engellemek için ileri sürdüğü diğer bir resmi gerekçe ise tam bir (deniz tabanı, su kültesi) bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir. Moskova Hazar'ın korunması gereken çok hassas ve eşsiz bir doğal çevreye sahip olduğunu iddia etmekte, eğer Hazar sektörlerine bölünecek olursa bunun neden olacağı çevresel kirlenmeden korunması gereken bir balıkçılık sanayisinin varlığını gündeme getirmektedir. Ortak denetimin, denizin doğal kaynaklarını özellikle de Rusya ve İran arasındaki antlaşmalarca güvence altına alınmış balıkçılık haklarını daha iyi koruyacağı iddia edilmektedir. Rusya'nın çevreyi korumak için

ortaya çıkan bu yeni arzusu gerçekçi gözükmemektedir (Erol, <http://newtimes.az/az/geopolitics/2026/>). Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar çevre açısından dünyadaki en tehlikeli bölgelerden birisi olmuştur. Gerçekten Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron Yarımadası Hazar'ın en çok kirlenen bölgesi olmuştur. Rusya, sorunu zaman-zaman BM'ye de taşımıştır. Özellikle Rusya, diğer kıyıdaş devletlerden Azerbaycan ve Kazakistan'ın çokuluslu şirketlerle yaptığı petrol antlaşmalarını BM nezdinde kınamıştır. Rusya, 5 Ekim 1994'te deniz hukukunun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını, Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran'la yapılmış olan Sovyet dönemi antlaşmalarının yürürlükte olduğunu ve böylece ortak kullanımın tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandumu BM'de yayınlamıştır (Abdullayev, 1999: 271-275). Bu memorandum ayrıca herhangi bir kıyıdaş devletin tek taraflı eyleminin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.

Hazar'a İlişkin Kazakistan'ın Savunduğu Tez: Kazakistan kıyıdaş ülkelerden Hazar'a %29'luk bir payla en uzun sınıırı olan ve Hazar'da en çok belirlenmiş hidrokarbon rezervleri olan ülke konumundadır. Kazakistan Hazar'ın statüsünün gündeme gelmesi ile birlikte kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Baştan itibaren Hazar'ı "iç deniz" olarak nitelendirmiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Kazakistan için kendi petrol ve doğal gaz alanlarındaki egemenlik haklarının tanınması önemli olduğundan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu görüşlerde bir benzerlik olduğu söylenebilir. Çünkü Azerbaycan için de nihai paylaşım açısından, Hazar'ın deniz veya göl olarak değerlendirilmesinden çok, kendi egemenlik alanının belirlenmesi önem arz etmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki tek fark, Azerbaycan Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan deniz yatağının paylaşılmasını yeterli bulmakta, Hazar'ın sularının ise belirli münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını kabul etmektedir.

Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir "**iç deniz**" olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir (Abdullayev, 1999: 278-279). Ancak Kazakistan için önemli olan deniz yatağının paylaşılmasıdır, bu bağlamda Kazakistan ile Rusya 6 Temmuz 1998'de "Hazar denizinin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarının uygulanması" adlı anlaşmayı imzalamışlardır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütlesinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir "**sınır gölü**" olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a deniz hukuku uygulanıyorsa, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları dışında, 200 millik veya karşı kıyıdaş devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktı. Kazakistan Rusya ile yaptığı antlaşmada deniz dibinin orta hat esasına göre tamamen bölünmesini kabul etmiştir.

Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde Kazakistan ve Rusya arasında Hazar denizinde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "orta hat" prensibini benimsemekte, denizin dibini ulusal sektörlere bölmeyi kabul ederken, su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke 50/50 prensibini kabul etmektedirler. Kazakistan, Rusya ile imzalamış olduğu bu antlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Bu antlaşmalardan ortaya çıkan paylaşımına göre Hazar'ın kuzeyinde paylar şöyle şekillenmektedir: Kazakistan %27, Rusya %19, Azerbaycan ise şimdilik %18'lik bir alanda Hazar'ın dibine egemen olacaktır. Eski hesaplamalara bakılırsa Rusya'nın burada payı arttığı görülmektedir (Kahraman, 2008: 133-144). Ancak buna rağmen Kazakistan ve Rusya arasında sınırdaki yataklar için getirilen 50/50 prensibiyle Kazakistan'ın zengin rezervleri olan "Xvolinskoye", "Kurmangazi", "Tsentrolnoye" isimli petrol sahalarının ortak kullanılması söz konusu olmuş ve taraflar arasında problemlere neden olmuştur (Hliyupin, http://society.polbu.ru/hlypin_kazakhstan/ch18_i.html).

Kazakistan'ı değinmişken ülkenin dev enerjileri hakkında da kısaca olsa bahsetmekte fayda vardır. Bir kere bağımsızlıktan sonra Kazakistan dev enerji kaynaklarıyla yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Yatırımların tetiklemesiyle petrol üretimi önemli oranlarda artış göstermiştir. 2003'te günde 1 milyon, 2004'te 1.22 milyon, 2005'te ise günde yaklaşık 1,29 milyon varil, 2010 yılında ise 5,5 milyon varil üretim miktarını gerçekleştirmiştir. Bu miktarın çok az bir kısmı ülkede tüketilmekte (yaklaşık günde 222.000 varil) kalan kısmı ise ihraç edilmektedir. Kazakistan'daki üretim seviyesi ve ihraç edilen miktarı Ek-3 üzerinde de görebiliriz.

Ayrıca devlet petrol ve gaz şirketi *Kazmunaigaz*'a göre 2011-2015 arası Hazar'daki kıydan uzak (offshore) yataklara yapılacak yatırım 16 milyar dolara ulaşacaktır. Kazakistan ekonomi politikasının başlıca amacı petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini de kalkındırmak, ekonomik çeşitliliği sağlamaktır.

Kazakistan'da petrol üretiminin %72'si yabancı yatırımcılar tarafından, %28'i ise yerli, devlet petrol şirketi *Kazmunaigaz* tarafından yapılmaktadır (Puşık, 2010: 4-6). Kazakistan'da üretilen petrolün %29'u *Tengizchevroil* ortaklığı tarafından üretilmektedir. Hazar denizinin kuzeydoğusunda, ülkenin kuzey batısında tahmini 6 ila 9 milyar varil petrol rezervine sahip Tengiz yatakları dünyanın altıncı en büyük petrol yatağıdır.

İkinci önemli petrol yatakları Rusya sınırında kuzeybatı Kazakistan'da Karaçaganak'da bulunur. Bu yataklar da *Karaçaganak Petroleum* (KPO) adlı BP, İtalyan *Eni* firması, *Chevron* ve *Lukoil* firmalarının yer aldıkları ortaklık tarafından işletilmektedir. Üretilen petrolün %70'i de Tengiz-Novorossisk Hattı ile taşınmaktadır. 2003 Nisanında Karaçaganak'taki yataklar boru hattı ile Atırâu'ya bağlandı. Böylece sınırın hemen ötesindeki Orenburg tesislerine olan bağımlılık da kırılmış oldu. Tengiz bölgesinin batısında, kuzey

Hazar'da Kaşagan'da da 7 ila 9 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervinin olduğu biliniyor ve 38-40 milyar da muhtemel. Kaşagan yatakları Alaska, Prudhoe Körfezi keşfinden sonraki son 40 yıldaki en büyük keşif.

Esas itibariyle Kazakistan, petrolünü Rusya güzergâhını kullanarak Tengiz-Novorossisk hattı ile ihraç ediyor. Tengiz petrolünün çok büyük bir kısmı 1580 kilo-metrelık Tengiz-Novorossisk hattı ile Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'e sevkediliyor. Tengiz-Novorossisk hattının ilk safhasının yapımı 2,6 milyar dolara mal oldu. İlk safhada hattın günde 565,000 varil petrol taşınması öngörülürken, ikinci safhada (2015) günde 1,3 milyon varil taşınması öngörülüyor. Bu hat ülkenin en önemli petrol ihraç eden boru hattıdır. Diğer bir önemli hat ise Atırau-Samara hattıdır. Ekim 2001'de Tengiz-Novorossisk hattı devre girmeden önce petrol ihracının büyük kısmı bu hat üzerinden sağlanıyordu.

İran'ın Tezi: İran Hazar'a en az sınırı olan ülke olması ve Hazar'da bölgesine düşen bölümde çok az doğal kaynak rezervi bulunduğu için başından beri Hazar'a ilgisiz olmuştur. Aynı zamanda bu bölgede yabancı devletlerin varlık edinmelerine pek sıcak bakmadığı için Hazar'ın statü konusunda çok ağırdan almakta ve uyumsuz bir tavır takınmaktadır (Erol, <http://arsiv.zaman.com.tr//2001/08/16/dishaberler/dishaberlerdevam.htm>).

Rusya gibi İran da Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması (condominium) gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasına karşı çıkmaktadır (Pirouz, 2005: 7-8). Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın kaynaklarını tek taraflı olarak işletmesini de eleştirmektedir (Çebotarev, <http://www.ia-centr.ru/expert/4370/>). İran'a göre 1940 antlaşması 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini benimsemiştir. İran, ortak kullanıma ilişkin olarak Hazar'ın 12 ulusal sektöre bölünmesini önermektedir. Vance Owen'ın 10 kantonluk Bosna planına benzeyen bu öneri, çok karışık ve uygulanması oldukça zordur.

2002'de Aşabat'ta toplanan Hazar ülkeleri liderlerinin zirvesinde İran Dışişleri Bakanı eğer Hazar ekonomik sektörlere bölünmek isteniyorsa o zaman beş eşit barçaya % 20 esasına bölünmelidir diyerek Hazar'ın sektörlere bölünmesiyle ilgili Tahran'ın teklifini sunmuştur (Yuryev, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/26-11-09a.htm>).

Teklif kısmen değişmiş olsa da bu teklifin kabul edilmeyeceği gayet iyi bilindiği için İran'ın tutumunun devam ettiğini söylemek mümkündür. Sovyetler Birliği ile İran resmi olarak Hazar'ı paylaşmamış olsalar da, uygulamada Hazar'ın %87-88'i Sovyetler Birliğinin (Kazakistan %29, Türkmenistan %21, Azerbaycan %19 Rusya %18) geri kalan %12-13'de İran'ın kontrolünde olmuştur. Bu durumun SSCB-İran arasında yapılan çeşitli antlaşmalara da kısmen yansdığını söyleyebiliriz. Bu teklifiyle Hazar'da çözümden yana olmayan İran olumsuz görüntüyü değiştirmek için yeni bir teklifte

bulunmuştur diyebiliriz. Zaten Türkmenistan dışında diğer ülkeler bu teklife hemen karşı çıkmışlardır. İran'ın bu teklifinden en fazla Azerbaycan rahatsız olmuştur. Çünkü bu paylaşımın gerçekleşmesi durumunda Araz-Alov-Şark ve bunun daha güneyinde olan petrol sahaları İran'ın payına düşen kısımda kalacaktı (Pala vd., 2002: 42).

İran uzun süre, Rusya'nın tezini desteklemekle birlikte Temmuz 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan antlaşması ile İran ve Rusya'nın Hazar'daki yolları ayrılmıştır. İran, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın deniz dibini paylaşmalarını Mayıs 1998'de Birleşmiş Milletler nezdinde protesto etmiştir. İran bu protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılan 1921 ve 1940 antlaşmalarıyla bağlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İran Türkmenistan ile 7 Temmuz 1998'de (Rus-Kazak antlaşmasından bir gün sonra) ortak bir bildiri yayınlayarak Moskova'ya ve Astana'nın imzaladıkları antlaşmayı reddetmiş ve Hazar'ın ancak tek hukuksal statüsü olabileceğini, kaynakların da adil ve eşit bölüşülmesi gerektiğini belirtmiştir.

İran, Rusya Federasyonu'nun bu politika değişikliği ile Hazar'a ilişkin politikasında yalnız kalmıştır. İran'ın bugün Rusya ile uzlaştığı tek noktanın Hazar'dan boru hattı geçirilmemesi olduğu söylenebilir. Diğer kıyıdaş ülkelerin statü konusunda bir uzlaşmaya varmaları halinde, İran'ın bu gelişmenin dışında kalamayacağı düşünülmektedir. Ancak Rusya ile birlikte birçok sorunlar yaratarak Hazar'daki petrol yataklarının işletilmesini güçleştirebilecektir. Aslında hukuksal açıdan İran'ın bu iddiaları güçlü değildir. Çünkü İran 1991'den önce 10 millik kendi kıyı şeridi dışındaki alanı fiilen Sovyetler Birliği'nin kullanımına terk etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarılmasına karşı çıkan İran, Sovyet döneminde Bakü açıklarında Moskova tarafından petrol çıkarılmasına sessiz kalmıştır. Bu durum İran tarafından o dönemde Sovyetler Birliği gibi süper bir devlete karşı koymanın mümkün olmadığı gibi bir tezle açıklanmaya çalışılmıştır. Kısacası Hazar'ın statüsü sorunu İran'ın inadı olmadığı takdirde bir an evvel çözüleceği muhakkak (Velizade, <http://www.news.azerbaijan.ru/analytics/20110315/43658302.html>).

Türkmenistan'ın Tezi: Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu, uzunca bir süre diğer kıyıdaş devletlere göre daha belirsiz ve esnek olmuştur. Türkmenistan, Rusya ile İran'ın baskıları nedeniyle önce bu ülkelerin görüşüne yakın bir görüşü Ocak 1997 tarihine kadar savunmuş ve kıyıdaş ülkelere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis eğilimi gerektiği görüşünü benimsemiştir.

Türkmenistan daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve idari paylaşımın orta hat esasına göre yapılması, ayrıca kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi sektörlerinde kalan bölümünde mineral kaynakları münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır. Ocak 1997'de

Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Azeri ve Çıracık petrol sahalarının Azerbaycanlılarca konan isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir (Butayev, 1998: 18-19). Bu petrol sahaları, 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan'ın Hazar'ın fiilen ulusal sektörlere bölünmesini desteklediği söylenebilir. Ancak işin ilginç tarafı Hazar'da aynı tezi savunmaya başlayan Türkmenistan ile Azerbaycan, petrol sahaları yüzünden kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Yani Azerbaycan'la anlaşmazlığı orta hattın nasıl belirleneceği, kara sınırının hangi noktadan başlayacağı konusundadır.

Ancak yukarıda ifade etmiş olduğumuz tezi savunmada Türkmenistan kararında sabit kalmamış ve kendi tutumunu tekrar değiştirmiştir. Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın 6-9 Temmuz 1998 tarihlerindeki Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiriye, Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir antlaşma ortaya çıkana kadar İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağı belirtildi (Butayev, 1998: 21). Böylece Türkmenistan, Hazar'ın hem deniz tabanının hem de su kütesinin ortak kullanımını savunan İran'ın görüşlerine daha yakın hale gelmiştir.

Türkmenistan'ın Rusya-Kazakistan antlaşması sonrasında İran ile belirli ölçüde ortak bir tepki sergilemesinin ardındaki en önemli etken, bu ülkenin Azerbaycan ile Hazar'daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözümlenmesinin bir süre daha mümkün olmayacağı düşüncesi ve Azerbaycan'a karşı bir destek arayışı içinde olması şeklinde, açıklanabilir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın tutumu halen çok açık değildir. Üstelik Türkmenistan kıyılarına 104 km. uzaklıkta bulunan Serdar/Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından vazgeçmiş değildir.

Hazar'ın Statüsü Sorunu'nun Ortaya Çıkarttığı Anlaşmazlıklar

Azerbaycan-Türkmenistan Gerginliği: Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki gerginliğin görünün nedeni Azerbaycan'ın "Kepez" Türkmenistan'ın "Serdar" olarak isimlendirdikleri petrol bölgesinin paylaşamaması konusunda olduğu görülmektedir. Bu problemin arka planını araştırdığım zaman ise başka faktörleri de görmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi Türkmenistan'ın Azerbaycan'a oranla Hazar'da hidrokarbon üretimine çok geç başlamış olduğudur diyebiliriz. Azerbaycan'ın petrol üretiminde en az 300-400 yıllık bir tarihinin olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla da petrol araştırma konusunda kaliteli uzmanlar yetiştirmiş olduğu için Hazar'da diğer ülkelere göre daha aktif bir şekilde çalışmışlar ve petrol ile gaz yatakları bulmuşlardır. Kepez sahasını da Azerbaycanlı jeologlar 1959 yılında keşfetmişler, 1983 yılında delme işlemlerine başlanmış, 1988 yılında ise petrol ve gaza ulaşılmıştır. Fakat petrol çok derinde olduğu için Sovyet teknolojisi bu yataktan petrol çıkartmaya yeterli olmamış ve yatakta işlemler dondurulmuştur (Velizade, [37](http://www.newsazerbaijan.ru/ana-</p></div><div data-bbox=)

lytics/20110315/43658302.html). Türkmenistan bu sahadaki çalışmalara hiçbir zaman karşı çıkmamıştır. Ayrıca 1970 yılında SSCB enerji bakanlığı Hazar'ın Sovyetlerde kalan kısmını iktisadi sektörler göre bölmüştür. Bu paylaşıma göre Kepez yatağı Azerbaycan sektörüne bırakılmış Türkmenistan dâhil hiçbir Sovyet ülkesi de buna karşı çıkmamıştır. Bu paylaşım Kasım 1993 yılında Astrahan'da düzenlenen bir seminerde o zamanki Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin tarafından da doğrulanmış ve geçerli olduğu belirtilmiştir (Butayev, 1998: 21-22).

Azerbaycan sektöründe olduğu konusunda Türkmenistan dışında hiçbir ülkenin şüphesi olmayan Kepez yatağı Azerbaycan için ekonomik önem taşımaktadır. 100 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilen sahanın keşfi, işletilmesi ve gelirlerinin paylaşımı ile ilgili Azerbaycan Temmuz 1997'de Moskova'da Azerbaycan SOCAR %50, Rus Lukoil %30 ve Rus Rosneft %20 arasında antlaşma imzalanmıştır (Aras, 2001: 202).

Türkmenistan Kepez yatağının Hazar'ın Türkmenistan sektöründe olduğunu iddia ederek bu antlaşmayı protesto etmiştir. Bunun ardından Türkmenistan Bakanlar Kurulu Ağustos 1997'de Hazar denizinde olan petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi için uluslararası ihale açmayı kabul etmiş ve 1998'de Kepez yatağının işletilmesi için açılan açık artırmayı ABD'nin Mobil şirketi kazanmıştır (Aliyev, 1997: 83). Türkmenistan'ın da Kepez yatağını ihaleye çıkarması Azerbaycan ve Türkmenistan arasında probleme neden olmuştur.

Hem Türkmenistan'ın baskıları hem de Rusya eski devlet başkanı Boris Yeltsin'in Azerbaycan'a karşı olan olumsuz tutumu karşısında fazla dayanamayan Lukoil ve Rosneft şirketleri Kepez petrol bölgesinin işletilmesi ile ilgili antlaşmayı tek taraflı olarak fesih etmişlerdir. Aynı şekilde Azerbaycan'ın baskıları neticesinde Türkmenistan'ın Kepez/Serdar konusunda anlaşma yapmış olduğu Mobil şirketi de bu antlaşmadan vazgeçtiğini açıklamıştır.

Diğer taraftan Türkmenistan iddialarında sadece Azerbaycan'ın Kepez yatağı ile sınırlı kalmamış Azerbaycan'ın Mega Proje (Asrın antlaşması) kapsamında 1994 yılında anlaşma yaptığı Azeri ve Çıracak petrol bölgelerine Türkmençe (Hazar, Osman) isimler vererek bu bölgeler konusunda da iddialarda bulunmuşlardır. Bu petrol bölgeleri Kepez petrol bölgesinden daha kuzeyde bulunmaktadır. Türkmenistan bunlardan Azeri/ Hazar'ın tamamının, Çıracak/Osman petrol sahasının ise yarısının Türkmen sektöründe olduğunu belirtmektedir. Şunu da belirtmekte yarar var ki, Türkmenistan bu iddiasını Asrın antlaşması imzalandıktan 3 yıl sonra, 3 Mayıs 1996'da ileri sürmüştür (Laçiner vd., 2008: 63-118).

Aşağıda İran'la problemler başlığında da değineceğimiz gibi Azerbaycan'ın "Alov" petrol sahasında araştırma yapan gemileri kendi ulusal sınırlarında oldukları gerekçesiyle İran'ın savaş gemileri taciz etmiş ve bölgeden uzaklaştırmak zorunda bırakmış ve bu durum Azerbaycan ve İran arasında siyasi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 27 Nisan 2001'de borç

görüşmesi için Türkmenistan'da bulunan Azerbaycan Başbakan yardımcısı Abbas Abbasov'a Türkmenbaşı bir nota vermiş, bu notada defalarca tekrarlanmasına rağmen tartışmalı alanlarda Azerbaycan'ın çalışmalarda bulunduğu için kınandığını belirtmiştir. Burada önemli husus Azerbaycan ile İran arasında probleme neden olan "Alov" petrol sahasını kendilerinin belirlediği "Altın Asır" isimle nitelemiş ve bu sahayı da kendi ulusal sınırları içerisinde olduğunu belirterek bu bölgeyi de tartışmaya açmış olmasıdır.

Aslında bu problemleri Türkmen gazını Türkiye'ye taşıması öngörülen Trans-Hazar hattı konusunda Azerbaycan'la düştüğü anlaşmazlığa bağlamak mümkündür. Çünkü Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağında büyük miktarda gaz bulunmuş ve gaz üreten iki ülke pazar konusunda biri diğerini rakip olarak görmüşler ve Trans-Hazar rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır. Trans-Hazar projesinin temelinde Azerbaycan sadece transit ülkesi olarak projede yer alırken, Şahdeniz sahasında gaz bulununca Azerbaycan boru hattının %50'sinin kendi gazına tahsis edilmesini istemiş, Türkmenistan rakamı fazla bulmuş ve kabul etmemiş ve antlaşma uzamış, sonunda Azerbaycan projeden vazgeçerek kendi gazını taşıyacak Şahdeniz-Tiflis-Erzurum hattına yönelmiştir. Türkmenistan'ın bu projeden soğumasına neden olan diğer bir konuda Rusya faktörüdür (Erol vd., 2012: 345-369). Rusya önce Türkmenistan'la gaz antlaşması yaptı daha sonra Türkmenistan'ın alternatif ihraç için düşündüğü Türk pazarına bu gazı satmaya başlaması ve pazarın küçülmesi sonucu Azerbaycan'la miktar konusunda anlaşmazlığa girdiler. Bu anlaşmazlığın sonucudur ki, Türkmenistan Azerbaycan'ın sınırındaki yataklarla ilgili iddialarda bulunarak bunları pazarlık konusu yapmak istemiş ve durum çikılmaz bir hal almıştır.

Azerbaycan-İran Gerginliği: 1970-1991 Sovyet uygulamalarına baktığımız zaman İran'la SSCB arasındaki sınırı Astara (Azerbaycan- İran sınırı) ve Huseynguli (Türkmenistan -İran sınırı) noktalarına çizilen hat oluşturmuştur (Ünal, 1998: 20). Resmi olarak antlaşmalarda belirtilmemiş ama uygulamalarda bunun böyle olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak İran ile SSCB arasında yapılmış olan HAVA antlaşması gösterilebilir. Bu antlaşmada Hazar'ın hava sahasına ilişkin hiçbir atıf veya düzenleme yapılmamıştır ama o dönemde iki ülkenin kara sınırlarının uç noktalarından Astara - Hasanguli (Esen Guli) düz bir çizgi çizilerek, Hazar için FİR (uçuş bilgi bölgesi) hattı belirlenmiştir. İran, Sovyetler Birliği döneminde bu hattın kuzeyiyle ilgili hiçbir iddia belirten bir istek, söylem veya faaliyette bulunmamıştır. Bu hattın güneyini kendi bölgesi olarak kabul etmiştir (Çolakoğlu, 1998: 107-122).

Fakat 17 Temmuz 2001'de Bakü'yü ziyaret eden İran İslam Cumhuriyeti Güvenlik Konseyi Sekreteri Hasan Ruhani, ziyaretini planlandığından kısa keserek ülkesine dönmesi ardından Tahran yönetimince 21-Temmuz 2001'de Bakü'ye "kime ait olduğu belirsiz" alanlarda petrol aranmaması gerektiğini içeren bir nota vermiş ve Alov/Elbruz sahasında çalışma yapıl-

mamasını istemiştir. Bununla birlikte Azerbaycan ve İran arasında Hazar'da sınır problemi yaşanmaya başlanmıştır. Şöyle ki, 23 Temmuz'da Hazar'ın Azerbaycan sektöründe BP şirketi adına araştırma yapan Azerbaycan'ın "Jeofizik-3" ve "Alif Haçiyev" isimli araştırma gemileri İran Hava kuvvetlerine ait uçaklar tarafından taciz edilmiş ve İran donanmasına ait savaş gemisi çatışma konumuna geçerek toplarını Jeofizik 3'ün üzerine doğrultarak, eğer beş deniz mili kuzeye çekilmezlerse ateş açacaklarını belirtmişlerdir (Pala vd., 2002: 40-41). Bunun üzerine Bakü gerginliğin tırmanmaması için gemilerini geri çekmiş ama ardından Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade İran'ın Bakü büyükelçisi Ahad Çoza'yi çağırarak hükümetin itirazını belirten bir nota vermiştir.

Şunu da belirtelim ki, gerginliğe neden olan "Alov" sahası Astara – Hüseyingulu hattının 80 km. kuzeyinde yer almaktadır. İlginçtir ki, İran Azerbaycan'ın bu hattan daha güneyde bulunan Lenkeran (Talış-Deniz) petrol sahasına ortak olmuş ve bu saha konusunda hiçbir iddiada bulunmamıştır. Görüldüğü gibi İran içinde bulunduğu, pozisyonunu güçlendiren hiçbir antlaşmaya karşı çıkmamakta, fakat çıkarlarına ters düşen bir gelişme olursa 1940 antlaşmasına gönderme yaparak, Hazar'ın statüsü ortak karara bağlanana kadar Hazar'ın ortak kullanılması gerektiğini belirtiyor ve itiraz ediyor. İran bunu yaparak hem problemin hallini sürüncemeye almakta hem de kedi lehine olan antlaşmalara ses çıkarmamaktadır.

"Alov" sahası için olan olaydan sonra başta ABD ve Rusya olmak üzere İran'ı kınayan açıklamalar yapmışlardır. ABD tarafından 25 Temmuzda yapılan açıklamada enerji araştırmasında bulunan iki Azeri gemisine karşı İran'ın askeri müdahalede bulunmasının onaylanmadığı belirtilmiş ve İran'ın bölgede provakatörlük yaptığı söylenerek suçlanmıştır. Rusya ise Azerbaycan karasularının İran savaş gemileri tarafından ihlal edildiği olayda tarafları daha sakin olmaya davet etmiştir.

İran Azeri petrol arama gemisini taciz etmekle kalmamış 18 Ocak 2006'da İran'ın Kuzey delme Şirketi ile Çin'in Petrol Kuyuları Hizmetleri Ltd. şirketi arasında Alov/Albruz petrol kuyusunda tamir işleri yapması konusunda antlaşma yapmıştır (Veliev, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=584&sayfa=14>).

İran'ın bu tutumuyla anlaşılmaktadır ki Hazar'da askeri gücünü kullanarak bölge ülkelerini tehdit etmek ve Hazar'ın statüsünü kendi istediği şekilde belirlemek istemektedir. İran'ın büyüklükte dördüncü olan askeri bölüğünün komutanı Mohsun Behzatferin, İran 21 Mart 2006'dan 20 Mart 2007'ye kadar Enzeli Şehit Temcidi tersanesinde dört adet askeri gemi yapılarak Hazar'daki donanmaya teslim edeceği bilgisi de eklenirse İran'ın, Hazar'da daha saldırgan politika izleyeceği ortadadır.

Hazar'da Boru Hatları Mücadelesi: Hazar petrolünü pazara taşıyacak boru hatları güzergâhları başından beri sorun olmuştur. Hatta bu sorun Hazar'ın statüsünün bu zamana kadar halledilemesinin en önemli

sebebidir (Erol, http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Yeni_Hazar_Imparatorlugu_Hayalleri_mi/12056#.VVK63o7tmkp). Bağımsızlıklarından hemen sonra yaptıkları antlaşmalarla petrol ve gazlarını ihraç edebilmek için Rusya üzerinden ihraç yolunu seçmek zorunda kalmışlardır. Ama bu ülkeler çok iyi bilmektedirler ki ekonomik bağımsızlıkları için alternatif enerji ihraç yolları şarttır. Bu konuda birçok alternatif yol ortaya atılmış olsa da en doğru ve mantıklı yol Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye (Bakü-Ceyhan petrol boru hattıdır) üzerinden dünya pazarına çıkarmaktır (Erol vd., 2012: 345-369).

Rusya Azerbaycan'a her zaman diğer ülkelere nazaran daha fazla önem vermiştir. Rusya için Azerbaycan'ı kontrol etmek demek, diğer Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini de kontrol altında tutmak demektir. Türk cumhuriyetlerinin sınır olduğu ülkelere baktığımız zaman bir tarafta dünya devi Çin, bir tarafta sorunlu bölge Afganistan ve uzantısı sorunlu iki bölge Pakistan ve Hindistan, diğer tarafta batıyla kavgalı İran vardır. Burada soru işareti ortaya çıkmaması adına bu tabloyu biraz daha açıklamakta yarar olacaktır. Eğer bu ülkeler Rusya'ya alternatif olsun diye Çin'le yakın ilişkiye geçerse, Çin potansiyeli dolayısıyla bu ülkelerin ekonomilerini kısa zamanda kontrol altına alabilir. Zaten bu ülkelerin ithalatı büyük çoğunlukla Çin'e bağımlı hale gelmiş durumdadır, ihracatta da Çin'e bağımlı hale gelmeleri bu ülkelerin sonu olabilir. Bu durum yağmurdan kurtulup, doluya tutulan adamın durumuna benzer.

Genel anlamıyla Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan Orta Asya devletleri için bölgesel güç ve etkili aktör olan doğu komşusu Çin Halk Cumhuriyeti ile dostane ilişkiler kurmak, 1990'lı yıllardan beri izlenen "*herkesle dostluk*" prensibine dayalı çok yönlü dış politikalarının" gereğidir. Bu bölgedeki devletler dış politikalarını belirlerken, ülkenin jeopolitik durumunu, jeoekonomik, sosyo-kültürel ve etnik-dinsel niteliklerini, bölge içinde/dışında güç dağılımının özelliklerini hesaba katarak oluşturmuş ve *dengeye dayalı çok yönlü dış politikayı* izlemenin ülke çıkarlarına daha uygun olacağını kararlaştırmışlardır.

Orta Asya devletlerinin dengeye dayalı çok yönlü dış politikası neyi ifade eder? Bu sorunun cevabını Kazakistan Dış İşleri eski bakanı ve Kazakistan eski Senato başkanı görevini yapan Sayın *Kasımjomart Tokayev'in "Kazakistan Cumhuriyetinin diplomasisi"* adlı kitabında net bir şekilde cevabı verilmiştir. Kitaba atıfta bulunarak Orta Asya devletlerinin dengeye dayalı çok yönlü dış politikasını şu şekilde açıklayabiliriz: uluslararası sistemin çok kutuplu olarak kalmasını destekleyerek, Avrasya bölgesinde etkili olan herhangi bir jeostratejik aktöre gereğinden fazla bağımlı olmama prensibidir (Tokayev, 2002: 23-25). İşte bu bağlamda Orta Asya devletlerinin izlediği çok yönlü dış politikasının temel özelliği Avrasya bölgesinde etkisini arttırmaya çalışan bölge içindeki/dışındaki güçlü merkezlerin çıkarlarını dengelemek, bir anlamda dengeleyici dış siyaset/diplomasi izlemektir. Avrasya merkezindeki Orta Asya devletlerinin diplomasisinin temel

felsefesi budur. Bu bölgedeki devletlerin Doğu komşusu Çin Halk Cumhuriyetine yönelik izlediği dış politikalarının temelinde de bu felsefe vardır. Bu bağlamda Orta Asya devletleri bağımsızlık süreci boyunca dünya politikasında ağırlığı hissedilen ve BM Güvenlik Konseyinin daimi üyesi olan Doğu komşusunu incitmemeye özen göstermiş ve her alanda ikili ilişkilerin gelişimini sağlamaya çalışmıştır (Erol vd., 2011: 313-335).

Zaten Çin'i tehlike olarak gören ABD buna pek sıcak baktığını söylemek mümkün değil. Diğer taraftan Afganistan-Pakistan-Hindistan üzerinden Hint okyanusuna ulaşmak amaçlarsa ki Türkmenistan gazı için böyle bir proje düşünülmektedir. Bunun olasılığı çok düşüktür çünkü ilk önce sorunlu bölge olan Afganistan'ı geçmesi gerek daha sonra da kendi aralarında kavgalı iki ülke Pakistan ve Hindistan'ı. Hat olarak hem uzun hem de güvenlik olarak en tehlikeli bölge. İran zaten ABD tarafından istenmeyen bir ülke olduğu için tartışmaya gerek yok. Geride kalıyor Azerbaycan ve Rusya. Eğer Rusya Hazar'a boru döşenmesine mani olabilirse Orta Asya enerjisinin taşınacağı tek ülke kendisini görmektedir. Eğer Hazar'ın statüsü Rusya ve İran'a rağmen çözülsün o zaman Rusya'nın eski gücüne kavuşma hayali "Hazar'ın serin sularına gömülmüş olur" diyebiliriz (Abbasbeyli vd., 1999: 354).

Türkmen gazını Bakü-Tiflis-Ceyhan'a paralel olarak Türkiye'ye taşımak için Hazar'ın dibine boru döşenmesi için Trans- Hazar projesi geliştirildi. Bu projeye göre yılda 30 milyar m³ doğalgaz bu hatla Türkiye'ye buradan da Avrupa'ya doğalgaz ihraç edilebilecek. Bu projeye ilişkin ilk temaslar Turgut Özal döneminde başladı ve ilk antlaşma 1992 yılında Türkiye ve Türkmenistan arasında yapıldı. Bu antlaşmaya göre Türkiye en az 16 milyar m³ doğal gaz alacaktır. Daha sonra da yapılan çalışmalarla taşınacak güzergâh Trans-Hazar (Trans Caspian Pipeline - TCP) olarak belirlendi. Bu konuyla ilgili ilk antlaşma 18 Kasım 1999'da yapıldı. Buna göre 2002'de Türkmen gazı Türkiye'ye ulaşacaktı (Aydın, 2002: 438).

20-21 Kasım 1999'da İstanbul AGİT zirvesinde Bakü-Ceyhan ve Trans Hazar boru hatlarının gerçekleşmesi için ABD başkanının şahitliğinde antlaşma yapılması üzerine Rusya ve İran Hazar'ın statüsü halledilmeden böyle bir projenin hayata geçmesinin imkânsızlığını belirttiler ulaşacaktı (Aydın, 2002: 438). Bu projenin gerçekleşmesi için 19 Şubat 1999'da ABD'nin Bechtel ve General elektrik şirketleri Trans Hazar boru hattının inşası için antlaşma yapıldı.

Bu arada Hazar'daki durumun kontrolden çıkmak üzere olduğunu gören Rusya 1996 yılında görüşmelere başladığı Mavi Akım projesine ağırlık vermeye başladı ve 2000 yılında Mavi Akım boru hattının temeli atılarak teknik çalışmalara başlandı. Bu boru hattıyla 25 yıl için 365 milyar m³ doğal gazın Türkiye'ye sevki amaçlanmıştır. Bu miktarda Trans-Hazar hattıyla taşınması düşünülen miktarın yarısına denk gelmektedir. Mavi akım projesine başlanması, detaylarının konuşulmakta olan Trans Hazar projesini baltaladı diyebiliriz.

Burada hem Türkiye'nin Mavi Akıma yönelmesi sonucu Türkmen gazına ilgisinin azalması hem de Azerbaycan daha önce Trans-Hazar'da transit ülkesi olacakken ülkesinde Şahdeniz sahasında gaz bulunmasıyla birlikte bu hattı kullanacak ülke olması dolayısıyla Azerbaycan ve Türkmenistan birbirini rakip olarak görmeye başlamaları ve tabii ki Rusya'nın Türkmenistan'la doğal gaz alım antlaşmasını yenilemesi tarafları bu projeden soğutan nedenlerdir. Bu belirtilenlerin dışında Türkmenistan'la Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıklar büyütülmemesi gereken ufak problemleri kapsamaktaydı. Şöyle ki Azerbaycan boru hattının yarısının kendisine tahsis edilmesini istemiş, buna karşı Türkmenistan 5 milyar metreküplük bir bölümü, projenin yapımında daha aktif yer almasını istemiş ve bunu Azerbaycan kabul etmeyince anlaşmanın sağlanamamıştır. Türkmenistan bekle de gör oyunu denemesi üzerine de Azerbaycan alternatif hat olan kendi doğal gazını taşıyacak Şahdeniz Tiflis Erzurum hattına yöneltmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Trans-Hazar projesinin gerçekleşmemesi Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bir birini rakip olarak algılamış olduklarıdır. Fakat bu projeye sadece Türk pazarına doğalgaz taşınması düşünülmemiştir, bu hat Avrupa'ya kadar uzatılması planlanmıştır.

Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Burgaz-Dedeağaç projesi örneğinde de gördüğümüz gibi Rusya Avrupa'ya Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı da by-pass edecek bir alternatif yolla enerji satma niyetindedir. Bunun içinde Rusya'nın Türkiye'ye Mavi Akım-2 projesini önermiş, Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz satma gibi bir girişimde bulunmuştur. Rusya'nın bu adımıyla izlediği temel hedef ise hem Türkiye'yi enerji alanında kendine bağımlı hale getirme, hem de Şahdeniz veya Trans-Hazar'ın gerçekleşme ihtimalini suya düşürmedir.

Bunun yanında Kazakistan Hazar'ın dibinden dönecek boru hattıyla Bakü-Ceyhan'a petrol sevk etmek istemektedir. Zaten Bakü-Ceyhan Kazakistan'dan petrol alacak şekilde tasarlanmıştır. 2006 yılında Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmaya göre Kazakistan çıkarttığı petrolün bir kısmını 2007'den itibaren BTC petrol boru hattına aktarmayı kabul etmiştir. Ama bunu şu anda tankerlerle taşımaktadır, çünkü Kazakistan Hazar'ın statüsü çözüme kavuşmadan Hazar'ın dibine boru hattı döşememe konusunda Rusya'ya söz vermiş durumdadır. Ama ileride çıkarttığı petrolün bir kısmını boru hattıyla Bakü-Ceyhan'a sevk etme olasılığı mevcuttur.

İran Hazar havzasının enerjisini taşıyacak en doğru güzergâhın kendi üzerinden Basra körfezine uzanacak hat olduğunu sürekli savunmaktadır ama buna Batı sıcak bakmadığı için gerçekleşmemektedir. Bu arada İran yinede bu tezini canlı tutacak projeleri hayata geçirmeye çalışmaktadır. Buna örnek olarak 2005 yılında Kazakistan'la yaptığı antlaşmayı gösterebiliriz. Bu antlaşmaya göre Kazakistan petrolünü tankerlerle İran'ın Hazar'daki Neka limanına getirecek İran buradan uzanan boru hattıyla petrolü Tebriz ve Tahrandaki rafinerilere ulaştıracak ve buradan üretilen ürünü kendi piyasasında kullanarak Kazakistan'ın müşterilerine Basra Körfezinde

kendi petrolünden teslim edecektir. Bu yolla 2005 yılında Kazakistan 400 bin varil petrolü tankerlerle İran'ın Neka limanına taşımıştır. İran'la Kazakistan bu miktarı 2006'da üç katına çıkarmayı hedeflemişlerdir (Onica, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav041904.shtml>) ama 2007'de Kazakistan'ın Bakü-Ceyhan'a tankerlerle petrol aktarmaya başlamasıyla birlikte bunun pek mümkün olmayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Sovyetler Birliğinin çökmesi ve Hazar çevresindeki Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte bu yeni devletler ekonomilerinden kaynaklanan yaralarını sarmak ve 70 yıldır Sovyetlere hizmet etmekten yorgun düşmüş insanlarına huzurlu yaşam sunmak adına ellerindeki zengin petrol ve doğalgaz rezervlerini kullanabilmek için yabancı şirketleri bölgeye sürekli davet etmektedirler. Fakat Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı sayılan Rusya Federasyonu eski ortağı İran'ı da yanına alarak, tarihin Hazar'a kazandırmış olduğu statüyü tartışmaya açmışlar ve bunu büyük bir sorun haline dönüştürmüşlerdir.

Rusya Federasyonu ve İran Hazar'ın statüsü sorununu ortaya atmadığı nedeni sorunu çözmek için değil de, Hazar çevresini kontrol etmek için bir koz olarak suni oluşturmuşlardır. Rusya bu problem sayesinde Hazar enerjisini kendi ülkesi dışında Batıya taşınmasını önlemek ve bu ülkelere baskı yaparak petrol ve doğal gazlarını kendi toprakları üzerinden taşınmasını sağlamak için kullanırken, İran ise Hazar'ın statüsü sorununu kendi emelleri uğruna kullanarak, Hazar'da petrol ve gaz çıkarılmasını engelleyerek bu ülkelerin ekonomilerini güçlendirmelerine engel olmaya çalışmaktadır. İran Türk Cumhuriyetlerinin güçlenmesini istememesinin tek nedeni kendi ülkesindeki Türklerin bu ülkelere bakarak bağımsızlık ayaklanmalarına kalkacaklarından korktuğu içindir. Onun içinde bu iki ülke Hazar'ın statüsü konusunda uyumsuz tavır takınmaktadır.

Burada Türk Cumhuriyetleri için yapılması gereken tek çare Hazar'ın statüsü konusunda bu zamana kadar yapılmış uygulamalara bakmaktır. Özellikle Sovyetler dönemindeki uygulamalar Hazar'ın hukuki statüsü konusunda birçok uygulama ortaya koymaktadır. İlk olarak Sovyet uygulamaları Hazar'ın ulusal sektörlere bölmeye imkân vermektedir. 1970 SSCB Enerji Bakanlığı'nın Hazar'ı sektörlere göre bölen kararı uygulanmalıdır. Azerbaycan ve Türkmenistan bu noktada ortaya çıkan sınır problemlerini kendi aralarında mantıklı bir şekilde çözmelidirler. Çünkü Hazar'ın statüsü ne olur olsun yine bu problemi kendi aralarında çözmeleri gerekecektir. Petrol boru hatlarının Hazar'ın dibine döşenmesi konusunda da Sovyetler Birliği döneminde uygulamalar mevcuttur. Çünkü bu dönemde Hazar'a binlerce kilometre boru döşenmiştir. Bundan sonra da döşenmesi için bütün Hazar çevresi ülkelerin vereceği ortak karara gerek yoktur.

Rusya Kazakistan'la Hazar'ın dibini bölen antlaşmayı imzalayarak Kazakistan'ın sınırdaki petrol sahalarına ortak olmuş ve Kazakistan'dan kopa-

rabileceği kadarını koparmıştır. Rusya'nın donanması da Hazar'da rahatça dolaşabildiği müddetçe Rusya'nın antlaşmaya gerek duyacağı hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla bu saatten sonra Rusya'dan çözüm beklemek fazla iyimserlik olur.

Diğer taraftan Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında problemlerini çözerlerse İran bölgede yalnız kalacağı için Hazar'ın statüsü problemini bugünkü kadar kullanamayacaktır. İran'ın Hazar'daki istekleri genelde politik olduğu için İran'ın diğer ülkelerle ortak karara geleceğini beklemek de yanıltıcı olur. Kısaca belirtmek gerekirse Hazar'ın hukuki statüsünü teamüller belirleyecektir.

KAYNAKÇA

- ABBASBEYLİ Anvar, "Kaspiyskih region v sisteme sovremennih geopoliticheskikh otnoşeni", *Bakü Devlet Üniversitesi Dergisi 80.Yıl Özel Sayısı*, Bakü-1999.
- ABDULLAYEV Cavit, "Uluslararası hukuk çerçevesinde Hazar'ın statüsü ve doğal kaynaklarının işletilmesi sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1-4, 1999.
- ABUSEYİTOV Kairat, "Status Kaspiya – Kazakhstan, Turkmenistan i Azerbaycan gotoviyatsiya k peregovoram", http://www.old.caspenergy.com/21/status_r.html
- ADANALI Neslihan, "Türkiye'nin doğal gaz bağımlılığının değerlendirilmesi", <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/DEE8E05D-B54A-453D-AC66CC6DBA3FAEEA/6914/Dogalgaz.pdf>
- AFŞİN Danekar, "Preduprejeniye ekologičeskogo krizisa na Kaspiskom more", *Amu-Derya Dergisi*, № 1, Almatı, 1999.
- AITKEN Jonathan, *Kazakistan'ın Efsanevi Lideri Nazarbayev*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Hayat yayınları, 2010.
- AKKAN Faruk, "Putin'den Orta Asya'ya enerjik atak", *Zaman Gazetesi*, 11 Mayıs 2007.
- ALİYEV Natık, "Türkmenistan'da petrol ihalesi", *Avrasya Dosyası Dergisi*, TİKA Bülteni, Sayı:83, Eylül 97/2.
- ARAS, Osman Nuri, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul, Der yayınları, 2001.
- AYDIN Mustafa, "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkileri", *Türk Dış Politikası*, Edit. Baskın Oran, 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2002.
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi* (1982) (<http://did.cevreorman.gov.tr/did/Files/UNCLOS.pdf>,
- BORİSOV Evgeni Çerniyavski, "Çto est Kaspıi i kak ego podelit", 11.07.2007, http://student.km.ru/ref_show_frame.asp?id=C8895EF7E66D4C4C9658E7E74E826FDF
- BUTAYEV Ahmed Magomedoviç, *Kaspıi more ili ozero?*, Mahaçkala, Drujba yayınları, 1998.

- ÇEBOTAREV Andrei, "Kazakhstan i İran: geopolitika Kaspiskogo regiona", 09.04.2009, <http://www.ia-centr.ru/expert/4370/>
- ÇETİNKAYA Mirza, "Trans-Hazar Yeniden Isıtılıyor", *Zaman Gazetesi*, 8 Mayıs 2006.
- ÇOLAKOĞLU Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statü Sorunu", *S.B.F. Dergisi*, Cilt:53, 1998.
- EROL Mehmet Seyfettin, "Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin siyasi, güvenlik ve kültürel açılardan analizi", Editör Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, *Türkiye-Türk Cumhuriyet'leri İlişkileri*, Ankara, Barış kitabevi yayınları, 2013.
- EROL Mehmet Seyfettin, Yakın çevreye Putin uyarı, <http://newtimes.az/az/geopolitics/2026/>, (16.08.2013)
- EROL Mehmet Seyfettin, Yeni Hazar imparatorluğu hayalleri mi?, http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Yeni_Hazar_Imparatorlugu_Hayalleri_mi/12056#.VVK63o7tmkp (08.10.2012)
- EROL Mehmet Seyfettin, Hazar'da güç mücadelesi, <http://arsiv.zaman.com.tr//2001/08/16/dishaberler/dishaberlerdevam.htm>, (16.08.2001)
- EROL Mehmet Seyfettin, AMIRBEK Aidarbek, "Avrasya'da yeni tehditler ve güvenlik arayışları: Kolektif güvenlik anlaşması örgütünün geleceği", Derleyen Mehmet Seyfettin Erol, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları: Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları*, Ankara, Barış kitabevi yayınları, 2011.
- EROL Mehmet Seyfettin, OĞUZ Şafak, "NATO ve Kriz yönetimi", Editör Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, *Krizler ve Kriz Yönetimi: Temel Yaklaşımlar, Aktörler, Örnek Olaylar*, Ankara, Barış kitabevi yayınları, 2012.
- "Enerjide fırsatları rakiplere kaptırıyoruz", *Zaman Gazetesi*, 17 Mayıs 2007
- FULLER Liz, "Analysis: still no decision on Caspian sea", 02.02.2005, http://www.parstimes.com/news/archive/2005/rfe/caspian_future.html
- "İpek Cem'in Matthew Bryz ile söyleşi", 14.03.2007, http://www.global-leaders.tv/arsiv/matthew_bryza.asp
- GÖKÇE Mustafa, "Sovyet sonrası dönemde Hazar çevresinde yaşanan rekabet", *The Journal of International Social Research*, Volume 1/3, Spring 2008.
- GLUŞENKOVA İrina, "Problemi ekologičeskoj bezopasnosti Kaspiskogo regiona", 12.05.2007, http://igpi.ru/monitoring/1047645476/oct_97/col_secur.html,
- "Hazar'a kıyıdaş ülkeler Bakü'de toplanıyor", 26.04..2011, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1126350>
- "Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülke liderleri zirvesi", 16.10.2007, <http://www.haberler.com/hazar-denizi-ne-kiyisi-olan-ulke-liderleri-zirvesi-2-haberi/>
- "Hazar'ın statüsü ile ilgili devletlerin görüşleri", <http://www.genelbilge.com/hazar-deniz-mi-hazar-gol-mu.html/>

- "Hazar denizinin hukuki statüsünün düzenlenmesi sorunları açısından Rusya'nın durumu", http://www.turkey.mid.ru/sng_05_t.html
- HLİYUPİN Vladimir, "Politiçeskaya elita Kazakhstana i problemi neftegazovoi otrasli prikaspskogo regiona", 18.03.2008, http://society.polbu.ru/hlypin_kazakhstan/ch18_i.html
- "Karachaganak", 22.12.2010, http://www.eni.com/en_IT/innovation-technology/eni-projects/karachaganak/karachaganak-project.shtml
- "Kazak petrolü de Ceyhan'a akacak", 25.04.2005, http://www.yapi.com.tr/Haberler/kazak-petrolu-de-ceyhana-akacak_25961.html
- "Kazakistan, petrol üretimini artırdı", 17.03.2010, <http://www.haber24.com/Ekonomi/1-108625/Kazakistan-petrol-uretimini-artirdi.html>
- KAHRAMAN Alter, "Hazar ekseninde boru hatları diplomasisi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12, 2008.
- LAÇİNER Sedat, ÖZERTEM Selim, "Hazar enerji kaynakları: enerji – siyaset ilişkisi ve Türkiye", *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK yayınları, 2008.
- LEVİNSON Maksim, "Problemi statusa Kaspiskogo moriya", 05.04.2001, www.whitecase.ru/articles/neftgaz.pdf
- MALIŞEVA Dinara, "Mnogostoronniye soperničestvo na Kaspii", *Sentralnaya Asya i Kafkaz*, № 2 (20), 2002.
- MAMEDOV Sohbet, "Kaspıi ne podelili, no obyavili bezopasnoi zonoı", 19.11.2010, http://www.ng.ru/cis/2010-11-19/6_kaspiy.html
- MAMEDOV Rüstem, "Mejdunarodno-pravovoy status kaspiyskogo moriyak pograniçnogo ozera", *Beynelhalk Hukuk Dergisi*, Bakü, No:1.
- ONICA Timur, "Optimism increases for Caspian sea agreement", 18.04.2004, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav041904.shtml>
- PALA Cenk, "Boru Hatlarına Bitmeyen Senfoni: Hazar'ın Hukuki Statüsü", *PetrolGas Dergisi*, Sayı:23, Mayıs-Haziran 2001
- PALA, Cenk, "Hazar'ın Hukuki Statüsü: Nerede Kalmıştık?", *PetroGas Dergisi*, Sayı:29, Nisan 2002.
- PALA Cenk, "Hazar boru hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hatları", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001-2002.
- PALA Christopher, "China slakes oil thirst / Kazakhstan to sell field for nearly \$2 billion", 04.01.2007, http://articles.sfgate.com/2007-01-04/business/17226097_1_oil-field-caspian-pipeline-consortium-caspian-sea
- PIROUZ Mujtahed Zadeh, "The Caspian Sea dilemma: an Iranian construct", *Hazar Panoraması Dergisi*, No:1, Bakü, 2005.
- PUŞİK Evgeni, "Niyafternoi Kazahstan igraet svoyu igru", *Zerkalo nedeli*, 12.06.2010.
- "Putin podelilsiya c glavoi Turkmeni gazovımi planami na buduşeye", 11.05.2007, <http://izvestia.ru/news/news134879/>

- "Putin vstretilsya s preemnikom Turkmenbaşı", 24.04.2007, http://www.gazeta.ru/2007/04/24/kz_m237566.shtml
- "Sammitı glav prikaspiskih gosudarstv", 18.11.2010, <http://www.newskaz.ru/politics/20101118/930717.html> (Son erişim 22.04.2011)
- SAZANOVA Anna, "Türkmençayski mirni dogovor mejdu Rossiei i İranom", *Pod styagom Rossii: Sbornik arhivnih dokumentov*, der. Sazanova A., Gerasimov N., Gluşkov O., Kistereva S., Moskova, Ruskaya kniga yayınları, 1992.
- SEMEDOV Semet, *Mejdunarodno pravovoi status Kaspiiskogo morya*, Moskova, Yunitı yayınları, 2009.
- ŞAYMERGENOV Tayir, "Geopolitika i energetičeskaya diplomatiya v Kaspiisko – Sentralno Aziatskom refione", *Sentralnaya Asia i Kafkaz*, № 5 (47), 2006.
- ŞİR Aslan, "Hazar'ın statüsü, jeopolitiği ve bölgesel güvenliğe etkileri", *Global Strateji Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 12, 2008
- "Tengiz – Novorossiysk pipeline expansion works commence this month", 13.01.2010, http://pipelinesinternational.com/news/tengiz_novorossiysk_pipeline_expansion_works_commence_this_month/011785/
- TERZİOĞLU Sırrı, "Hazar'ın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2008, Cilt:3, Sayı: 5.
- TOKAYEV, Kasımjomart, *Diplomatiya Respubliki Kazahstan*, Almatı, Atamura yayınları, 2002.
- ÜNAL Ömer, "Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu", *Journal of Qafqaz university*, Cilt:1, №2, 1998.
- "V Tegerane proşel vtoroi sammit glav prikaspiskih gosudarstv", 16.10.2007, <http://www.nomad.su/index.php?a=3-200710170427>
- VELİEV Cavid, 10.12.2006, "İran'ın Hazar'da etkinliğini artırma çabaları", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=584&sayfa=14>
- VELİZADE İlgar, "Esli İnan İzmanit svoyu pozisiyu, status Kaspiya mojat bit reşen v samoye korotkoye vremiya", 15.03.2011, <http://www.news.azerbaijan.ru/analytics/20110315/43658302.html>
- YAN F. Sylvester, "Gigantskoye mestorojdeniye Karaçaganak – realisasia ego potensiala", http://www.slb.com/~media/Files/resources/oilfield_review/russia98/aut98/karach.ashx
- YURYEV Maksim, "Pozisia İrana po probleme pravovogo statusa Kaspiskogo moriya", 26.11.2009, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/26-11-09a.htm>
- ZEYREK Deniz, "Enerjik fırtına denizi: Hazar", *Radikal Gazetesi*, 24 Ağustos 2001.